

Glagoljica u Hrvatskoj

Barbarić, Katarina

Undergraduate thesis / Završni rad

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:820676>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-25**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA
FILOZOFSKI FAKULTET U OSIJEKU
ODSJEK ZA POVIJEST

GLAGOLJICA U HRVATSKOJ

Završni rad

MENTOR: prof. dr. sc. Ivan Balta

STUDENT: Katarina Barbarić
STUDIJSKI SMJER: Hrvatski jezik
i književnost i Povijest

Osijek, rujan 2014.

Sadržaj

1. Sažetak	1
2. Uvod	2
3. Povijesni okvir	3
4. O glagoljici	
3.1. Glagoljska azbuka	7
3.2. Vrste i nazivi glagoljice	8
3.3. Teorije o postanku glagoljice	10
3.3.1. Egzogena teorija	10
3.3.2. Egzogeno-endogena teorija	11
3.3.3. Endogena teorija	12
5. Zemljopisna rasprostranjenost i reprezentativni spomenici glagoljice u Hrvatskoj ...	13
6. Glagoljica kao hrvatsko pismo	
5.1. Pape i glagoljica	21
5.2. Uglata glagoljica	22
5.3. Društveno značenje glagoljice	24
5.3.1. Društveno – gospodarski položaj kasnosrednjovjekovnoga glagoljaštva ..	24
5.3.2. Glagoljica u službenoj upotrebi	25
5.3.3. Glagoljica u narodu	26
7. Zaključak	28
8. Popis priloga	29
9. Popis literature	
8.1. Članci	30
8.2. Knjige	31

1. Sažetak

Glagoljica je najstarije poznato slavensko, ali i hrvatsko pismo. U Hrvatskoj je poznata već od ranog srednjeg vijeka gdje je, uz latinicu i kasnije hrvatsku ćirilicu, predstavljala temelj pismenosti svekolikog visokog obrazovanog, ali i običnog pučkog stanovništva. Rad će s različitih aspekata predstaviti glagoljicu: objasniti će se povijesne okolnosti zahvaljujući kojima je glagoljica došla u Hrvatsku, njezin položaj u srednjovjekovnom hrvatskom društvu, borba glagoljice i popova glagoljaša s latinizmom Katoličke crkve, stoljetni kontinuitet te konačnu pobjedu u XIII. stoljeću. Također će se predstaviti i osnove slavenske paleografije i glagoljice kao grafijskog sustava. Nabrojat će se i objasniti najvažniji glagoljski spomenici hrvatskog ranosrednjovjekovlja koji su temelj istraživanja početaka glagoljice na hrvatskom prostoru. Govorit će se i o društvenom položaju glagoljice – popovi glagoljaši kao nositelji slavenske pismenosti imali su značajnu ulogu u razvoju feudalnog sustava, a sama glagoljica kao pismo koristila se u službenim pravnim i crkvenim dokumentima, što dokazuje kako je bila ravnopravna s latinicom. Osim što je bila pismo visokog plemstva i službenih organa, glagoljica je istovremeno bila i pismo puka, te je kao najzastupljenije pismo u Hrvatskoj srednjega vijeka uvelike utjecala na stvaranje hrvatskoga (jezičnoga) identiteta.

Ključne riječi: *glagoljica, hrvatsko srednjovjekovlje, teorije o postanku glagoljice, glagoljski natpisi, društveno značenje glagoljice u Hrvatskoj*

1. Uvod

Tema ovoga rada jest glagoljsko pismo u Hrvatskoj. Na početku samog rada pismo će se smjestiti u povijesni okvir – govorit će se o pretpostavljenom vremenu dolaska glagoljice u Hrvatsku, ali i utjecaju glagoljice na sveukupni društveni i kulturni identitet Hrvata tijekom cijeloga srednjeg vijeka. Nakon toga govorit će se o samom pismu: iznijet će se podaci o ustroju grafijskog sustava (ili azbuci) i o bilježenju brojeva u sustavu, o vrstama glagoljice i njihovim genezama, o nazivima glagoljice i ćirilice koje su si vrlo često tijekom stoljeća posuđivale imena te će se nabrojati najvažnija imena za oba pisma. Kraj poglavlja o glagoljici zauzimaju teorije o postanku – svaka od tri skupine teorija razložit će se posebno. U poglavlju o zemljopisnoj rasprostranjenosti objasnit će se važnost kamenih spomenika i njihova veza s određivanjem karte rasprostranjenosti te objasniti najvažniji glagoljski srednjovjekovni natpisi. Peto poglavlje odnosi se na hrvatsku (uglatu) glagoljicu razvijenoga i kasnoga srednjega vijeka: u tom će se poglavlju pokušati dati svi aspekti (povijesni, društveni i paleografski) glagoljaštva.

Rad je idejno razdijeljen na dva dijela, na dio o ranosrednjovjekovnoj glagoljici te dio o hrvatskoj glagoljici koja pripada razvijenom i kasnom srednjem vijeku. No budući da je hrvatsko glagoljaštvo cjelovit i jedinstven pokret, teško je povući crtu razgraničenja – stoga se u prvom dijelu govori i o nekim aspektima kasnosrednjovjekovne glagoljice (npr. obilježje tropismenosti i trojezičnosti), a u drugom dijelu, govoreći o konačnoj pobjedi glagoljaštva, govori se i o crkvenim saborima u Splitu 925. i 1060. godine. Dakle, dolazi do preklapanja obaju podrazdoblja kako bi se sačuvala cjelovitost i smislenost poglavlja.

Također, velik dio rada zauzimaju osnove slavenske paleografije. Teorijska razmatranja o glagoljici integralni su dio svakog sustavnijeg razmatranja o glagoljici u slavenskom svijetu, ali i o glagoljici u Hrvatskoj, stoga su informacije o glagoljskoj azbuci, vrstama i nazivima pisma te teorije o postanku uvrštene u rad kako bi se sa još jednog aspekta osvijetlio fenomen znan kao hrvatski glagolizam.

2. Povijesni okvir

U posljednjim se desetljećima IX. stoljeća dotada isključivo latinsko ozračje u kojem je začeta pisana riječ na tlu srednjovjekovne hrvatske države obogaćuje novom sastavnicom: glagoljskim pismom i staroslavenskim liturgijsko-književnim jezikom. Ne postoje vrela koja govore o počecima slavenske knjige na hrvatskim prostorima, no sve pretpostavke o tome upućuju na zaključak da su Hrvati s djelom slavenskih blagovjesnika Konstantina-Ćirila i Metoda došli u dodir negdje u vremenu između druge polovice 60-ih i 80-ih godina IX. stoljeća. Dakle, u razdoblju omeđenom vladavinama knezova Domagoja i Branimira.¹

Više je „pogodnih“ trenutaka u ranosrednjovjekovnoj hrvatskoj povijesti u kojima su se Hrvati mogli susresti s učenjem slavenskih vjesnika. Prema mišljenju Ferde Šišića, to je bilo za vrijeme vladavine kneza Domagoja, kada su braća putovala iz Moravske u Rim (869. godine), *zacijelo kroz Panonsku Hrvatsku*.² No budući da su Konstantin-Ćiril i Metod krenuli u pokršćavanje na zahtjev bizantskog cara, potpuno je smisljena i teorija koja povezivanje slavenskih blagovjesnika i Hrvata smješta u vrijeme kratke vladavine kneza Zdeslava (878-879). Naime, u Zdeslavovo vrijeme ojačao je bizantski utjecaj u Dalmaciji.³ Neke od teorija smatraju kako se to dogodilo za boravka Svete Braće kod Kocelja i Metodova biskupovanja kao panonsko-srijemskog nadbiskupa, ili pak za vrijeme nekoga Metodovoga putovanja – *I. hagiografska legenda o sv. Naumu* (Metodovom učeniku) iz X. stoljeća govori o Metodovom i Naumovom putovanju na povratku iz Rima. Tada su Metod i Naum prvo putovali morem, a zatim kopnom do Bugarske te nije isključeno kako su na tom putovanju prolazili i kroz Hrvatsku. *II. hagiografska legenda o sv. Naumu* govori pak o tome kako su Naum, Konstantin-Ćiril i Metod prolazili kao misionari po mezijskoj i dalmatinskoj zemlji.⁴

S druge strane, Vjekoslav Klaić upoznavanje Hrvata s ćirilometodskom baštinom smješta kasnije: tek nakon Metodove smrti, što se podudara s vladavinom kneza Branimira. Naime, nakon Metodove smrti 885. godine nasljednici Konstantina-Ćirila i Metoda, koji su boravili u Moravskoj, bijahu optuženi za herezu. Latinski i njemački svećenici uspjeli su pridobiti kneza Svatopluka, koji je počeo tjerati slavenske apostole te oni krenuše na jug, a jedan val apostola došao je i do Hrvatske. Budući da ih nitko nije potjerao, apostoli su počeli širiti slavensku liturgiju i svete knjige pisane slavenskim jezikom, a slavensko se bogoslužje s vremenom

¹ Eduard Hercigonja, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1994., str. 27

² Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1990., str. 370

³ Eduard Hercigonja, *Tisućljeće hrvatskoga glagoljaštva*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2009., str. 17

⁴ Ibid, str. 17

duboko ukorijenilo u hrvatsku tradiciju⁵, gdje se, zajedno s staroslavenskim jezikom, zadržalo sve do II. vatikanskog sabora.⁶ Odobravajući *slavensko pismo, koje je pronašao filozof Konstantin-Ćiril, a kojim se dostojno slavi Boga*, u lipnju 880. godine papa Ivan VIII. naglašava da *zacijelo nije protivno zdravoj vjeri i nauci ako se pjevaju mise ili čita sveto Evanđelje ili božanska čitanja Novoga i Staroga saveza, dobro prevedena i protumačena, na tome istom slavenskom jeziku. Onaj, naime, koji je stvorio tri glavna jezika – hebrejski, grčki i latinski – stvorio je sve ostale jezike na svoju hvalu i slavu.*⁷

Budući da ne postoje nikakvi pisani tragovi o prihvaćanju nauka Svete Braće kod Hrvata, neki slavisti razvili su teoriju suprotnu ćirilometodskoj tradiciji. Smatraju kako tvrdnju da su učenici Svete Braće donijeli slavensku liturgiju u Hrvatsku treba potpuno isključiti te tvrde kako su se tekstovi i glagoljica razvili upravo kod Hrvata, i to puno prije djelovanja Svete Braće, najvjerojatnije u doba pokršćavanja, od VII. do VIII. stoljeća. Jedan od prvih zagovornika ove teorije bio je hrvatski slavist M. Japundžić, a teoriju o predćirilometodskom podrijetlu glagoljice zagovarali su i slavisti K. Wessely (zagovarao je hipotezu o nastanku glagoljice iz latinske kurzive od IV. do VI. stoljeća), M. Hoci i V. Lettenbauer (zagovarali su hipotezu od stvaranju glagoljice iz pretkarolinške kurzive na akvilejsko-istarskom prostoru u VIII. stoljeću).⁸

No kakav i koji god bio izvor glagoljštva u Hrvatskoj, ne može se osporiti činjenica kako je ćirilometodska baština u srednjem vijeku bila relevantan i djelatan činitelj vjersko-prosvjetnoga, društvenoga i gospodarskoga života seoskih, ali i poluurbanih sredina. Hrvatski je prostor predstavljao nelatinsku liturgijskojezičnu enklavu u okvirima rimskoga obreda i Rimokatoličke crkve. To je rezultiralo postupnim konstituiranjem samosvojnog svjetonazora pučkog sloja i klera, svjetonazora koji je proistekao iz srednjovjekovne religiozne duhovnosti i iz stoljetnoga iskustva glagoljaštva o vlastitom društvenom položaju. Taj se svjetonazor danas opisuje terminom *hrvatski glagolizam*. Glagoljaštvo je u Hrvatskoj postalo način mišljenja, životni stav i spontani duhovni pokret, a hrvatski su glagoljaši bili čuvari tradicionalnog pisma (glagoljice), slavenskoga liturgijskoga jezika i književnosti te nositelji vjerskoga života,

⁵ Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata – knjiga prva*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1988., str. 92-93

⁶ Josip Leonard Tandarić, *Hrvatsko – glagoljska liturgijska književnost*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993., str. 14

⁷ Skupina autora, *Povijest Hrvata - Srednji vijek*, Školska knjiga, Zagreb, 2003., str. 152

⁸ E. Hercigonja, *Tisućljeće hrvatskoga glagoljaštva*, str. 18

voditelji pravnih i administrativnih poslova na narodnom jeziku, ali i angažirani pučki prosvjetitelji i pisci.⁹

Duboka ukorijenjenost glagoljaštva u Hrvatskoj i poseban svjetonazor hrvatskih glagoljaša najbolje se vidi u dosljednoj suprotstavljenosti latinskomu liturgijskojezičnom univerzalizmu Rima. Budući da je čuvanje posebne grafije i obrednoga jezika imalo specifičnu društvenu i političku težinu, ideja o glagoljašima kao „čuvarima tradicije“ postala je bitna idejna odrednica hrvatskoga glagolizma – ta svjetonazorska konstanta od splitskih crkvenih sabora u X. i XI. stoljeću traje stoljećima neoslabljena kao osnovica cjelokupnoga duhovnog djelovanja glagoljaštva.¹⁰ Glagoljica u Hrvatskoj, osim što je odoljela i svim povremenim zabranama Rimske kurije i lokalnih crkvenih vlasti, također je odoljela i prevlasti ćirilice, koja je, potisnuvši glagoljicu, zahvatila gotovo čitav južni te cijeli istočni slavenski svijet. Hrvati su prihvatili Ćirilovo pismo, glagoljicu, specifično je modificirali (u uglatu, granatu glagoljicu) te ju jedini, od cijelog slavenskog svijeta, uspjeli sačuvati, svim pritiscima usprkos.¹¹

Najstariji sloj ćirilometodske pismenosti u Hrvata, kao i u drugih slavenskih naroda, sadrži i njeguje duhovnu književnost crkvenog Istoka, predočenu na crkvenoslavenskom i osobito na staroslavenskom jeziku. No uz osnovni bizantski, grčki repertorij, ćirilometodska baština u Hrvata zarana prihvaća i sličnu knjišku produkciju zapadne, latinske duhovnosti i kulture. Hrvatska glagoljaška književnost bila je jednako otvorena duhovnim vrijednostima Istoka i Zapada, a upravo je položaj na razmeđu istočne i zapadne kršćanske ekumene jedan od bitnih aspekata ćirilometodske baštine u Hrvatskoj.¹² Iako su se glagoljaši odlučno suprotstavljali latinskom jeziku u bogoslužju, oni nipošto nisu odbacivali tekovine zapadnoeuropske civilizacije kojoj je temelj bio upravo latinski jezik. Glagoljaštvo se nikada nije ogradio od strujanja univerzalne latinske srednjovjekovne zapadnoeuropske kulture i književnosti (iako ih je često upoznavalo sa zakašnjenjem), nego je, nasuprot, služilo kao posrednik u razmjeni duhovnih kretanja i ostvarenja srednjovjekovih književnosti europskog Istoka i Zapada.¹³ Ispreplitanje duhovne i svjetovne kulture Istoka i Zapada na srednjovjekovnom tlu Hrvatske rezultiralo je specifičnom pojavom, svojstvenom isključivo hrvatskom srednjovjekovlju: to je tropismenost i trojezičnost. Hrvati od pisama koriste

⁹ Ibid, str. 15

¹⁰ Ibid, str. 16

¹¹ Ibid, str. 17-18

¹² Skupina autora, *Povijest Hrvata - Srednji vijek*, str. 153

¹³ Eduard Hercigonja, *Nad iskonom hrvatske knjige*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1983., str. 175

glagoljicu, hrvatsku ćirilicu i latinicu, a od jezika latinski, staroslavenski i hrvatski jezik (odnosno prvotno čakavsko narječje).¹⁴ Pri tome se piše:

- 1) samo glagoljicom od X. do XI. stoljeća
- 2) glagoljicom i hrvatskom ćirilicom od XII. do XIII. stoljeća
- 3) glagoljicom, hrvatskom ćirilicom i latinicom od XIV. do XV. stoljeća.

Glagoljica je kroz prvih pet stoljeća najprisutnija; iako je i latinica i te kako zastupljena, i to kao pismo kojim se piše na latinskom jeziku. Najstariji latinični spomenik pisan hrvatskim jezikom jesu pravila znamenitog ženskog dominikanskog reda u Zadru, *Red i zakon*, iz 1345. godine.¹⁵ Osobito je zanimljiv odnos jezika: staroslavenski, odnosno crkvenoslavenski jezik bio je u svakom smislu ravan latinskome jeziku, i nacionalno, i nadnacionalno. Bio je uvažen u kulturnom i jezičnom smislu, a imao je točno određeno područje upotrebe: koristio se isključivo u liturgijskim, biblijskim i ritualnim tekstovima. Za razliku od staroslavenskog, koji je bio isključivo jezik klera, latinski se koristio i u liturgiji, i u književnosti, a i u prvim dokumentima. Hrvatski (narodni) jezik govorio se u puku, a od službene uporabe svoje je mjesto (djelomično) pronašao u književnosti te pravu.

Odnos pisama nije toliko kompliciran: pronađena vrela svjedoče kako su se sva tri pisma koristila u sve tri svrhe – u liturgiji (slavensko je bogoslužje zapisivano glagoljicom i hrvatskom ćirilicom, a latinski obred latinicom), književnosti (koja podrazumjeva i privatnu upotrebu grafija, npr. u pismima, ali i u „službenoj“ književnosti) te u pravnim dokumentima.¹⁶

3. O glagoljici

¹⁴ Josip Bratulić, Stjepan Damjanović, *Hrvatska pisana kultura, 1. svezak: VIII-XVII. stoljeće*, Veda, Križevci, 2005., str. 27

¹⁵ Darko Žubrinić, *Hrvatska glagoljica: biti pismen-biti svoj*, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb, 1996., str. 132

¹⁶ Katarina Lozić Knezović, Gordana Galić Kakkonen, „Odnos crkvenoslavenskoga jezika i govornoga jezika u hrvatskome srednjovjekovlju“, *Časopis za hrvatske studije*, vol. 6, br. 1, Filozofski fakultet u Splitu, Split, prosinac 2010., str. 211

3.1. Glagoljska azbuka

Pravilo da je grafijski sustav dobiva ime po početnom redu svojih grafema – abeceda, alfabet, azbuka... Budući da glagoljica svoje grafeme ne slaže kao latinska abeceda ili grčki alfabet, paleografi su tom grafijskom sustavu dali ime azbuka, prema prvim slovima az i buki. Glagoljička azbuka ima jednu izuzetnu osobitost, naime, svaki grafem ima svoje ime, a ta su se imena odnosila na konkretne pojmove iz života ili imaginarne i apstraktne pojave. Tako je A postalo Az i znači ja; B je postalo Buki – Buki je prvotno označavalo bukvu po čijoj su kori Slaveni pisali, pojmovnim spajanjem grafem Buki dobio je značenje slovo, riječ, ali i Riječ koja označava Boga; grafem V zove se Vidi ili Vjedje, a označava staroslavenski glagol vidjeti, ali i znati, poznavati; G se zove Glagoljon, a znači govoriti – čak je i danas u hrvatskome jeziku ostao pridjev glagoljiv, to je onaj koji rado, lako i mnogo govori; D se zove Dobro i upravo to i znači; E se zove (J)est; Ž se zove Živjeti i to i znači; i tako sve do kraja azbuke. Slova poredana u svoj definiran, azbučni slijed, daju rečenicu: „Az buki vjedje glagoljon dobro jest živjeti zjelo zemla...” te izgovarajući slova azbuke, govornik je istovremeno izgovarao i molitvu. Glagoljska molitva, prevedena u suvremeni hrvatski jezik glasila bi otprilike ovako: „Ja slova znajući govorim: dobro je živjeti na zemlji veoma. I kako ljudi zamišljate da je naš On mir? Budite tvrdi u vjeri.“ U prvom dijelu „slova“ se shvaćaju kao azbuka, ali i kako Riječ – Bog: „Ja koji poznajem Boga govorim da je dobro živjeti na zemlji.“ Drugi i treći dio odnose se na Krista, koji je mir, a taj se mir ostvaruje „govoreći tvrdo slovo“, odnosno držeći se slova, riječi, Riječi – Krista. Tako je Isus predstavljen kao mir, pokoj, i to ne samo u religioznom smislu, nego i u društveno-političkom: svi koji su kršćani, više nisu robovi.¹⁷ Tako grafijski sustav koji je stvoren za olakšavanje pokršćavanja Slavena nosi u svojem kodu, odnosno azbuki, i svjetonazor svojeg kršćanskog tvorca.

Osim imena, glagoljska slova imaju i brojčanu vrijednost. Pri tome se brojčana vrijednost u tekstu posebno označavala s titlom iznad slova ili točkom ispred i iza slova.¹⁸ Prvo slovo azbuke, Az, ima vrijednost 1, slovo Buki ima vrijednost 2 i tako sve do 10. Slova poslije 10 povisuju se za desetice, a nakon 100 (slovo Rci) vrijednost se povećava za stotice.

¹⁷ Jasmina Vrebić, Tomislava Kesegić, Ana Brekalo, „Glagoljični grafemi kao sastavnice poruke: „Kako ljudi mislite da je on naš mir. Budite tvrdi u vjeri.““, *Hrvatistika*, vol.6, br.6, Filozofski fakultet Osijek, Osijek, prosinac 2012., str. 67

¹⁸ Ibid, str. 67

U *Prilogu1.* nalazi se tablica sa slovima oble glagoljice, zajedno s njihovim nazivima i brojnim vrijednostima¹⁹:

⦿	A (az)	1	⦿	O (on)	80
⦿	B (buki)	2	⦿	P (pokoi)	90
⦿	V (vjedje)	3	⦿	R (rci)	100
⦿	G (glagoljon)	4	⦿	S (slovo)	200
⦿	D (dobro)	5	⦿	T (tvrdo)	300
⦿	E (jest)	6	⦿	U (uk)	400
⦿	Ž (živjeti)	7	⦿, ⦿	F (frt)	500
⦿	3 (zjelo)	8	⦿	H (hjer)	600
⦿	Z (zemlja)	9	⦿	ω (ot)	700
⦿	Ī (iže)	10	⦿	Št, Šć, Ć (šta)	800
⦿	I (i)	20	⦿	C (ci)	900
⦿	Đ, J (đerv)	30	⦿	Č (črv)	1000
⦿	K (kako)	40	⦿	Š (ša)	2000
⦿	L (ljudie)	50	⦿, ⦿	poluglasovi (jor, jer)	
⦿	M (mislite)	60	⦿	Ja, Je (jat)	
⦿	N (naš)	70	⦿	Ju (jus)	

Prilog1.: Tablica grafema oble glagoljice, zajedno s njihovim nazivima i brojnim vrijednostima

3.1. Vrste i nazivi glagoljice

Osnovni tipovi glagoljice su starija obla te mlađa uglasta, nastala na hrvatskom tlu tijekom 11. i 12. stoljeća. Neki smatraju da bi umjesto o starijoj obloj i mlađoj uglastoj glagoljici bilo ispravnije govoriti o račvanju prvobitne nepoznate glagoljice u dva oblika – uglasti, koji se koristio isključivo na hrvatskom prostoru, i obli, koji je zastupljen na većem području, a nalazimo ga i na hrvatskom – prema mišljenju Josipa Hamma, ova dva oblika razvijaju se istovremeno.²⁰ Suvremena paleografija istražuje hipotezu kako je nepoznati oblik prvobitne glagoljice zapravo trokutasta glagoljica (koja je onda bila ishodištem oble i uglaste glagoljice).²¹

¹⁹ D. Žubrić, *Hrvatska glagoljica: biti pismen-biti svoj*, str. 88

²⁰ Josip Hamm, *Gramatika starocrkvenoslavenskog jezika*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1947., str. 53

²¹ Slavomir Sambunjak, *Gramatografija Konstantina Filozofa Solunskoga*, Demetra, Zagreb, 1998., str. 13

Slavistica M. Čunčić smatra kako treba govoriti o najstarijoj trokutastoj glagoljici iz IX. stoljeća, u kojoj su se trokutići s vremenom pretvarali u kružice (što je dalo oblu glagoljicu) ili kvadratiće (što je dalo uglastu glagoljicu). Ostatak trokutaste glagoljice vidljiv je na najstarijim kamenim hrvatskoglagoljskim spomenicima (kao npr. na Valunskoj ploči). Na Bašćanskoj ploči vidljiva su sva tri tipa glagoljskih pisama: trokutasti, obli i uglasti.²²

Obla glagoljica dobila je ime po svojem izričito vidljivom obilježju, oblosti. Ova vrsta glagoljice ponekad se još naziva i bugarskom, no taj je naziv neopravdan: iako je obla glagoljica bila prisutna u Bugarskoj, spomenici pisani ovom vrstom glagoljice mogu se pronaći i u Moravskoj, Makedoniji i Hrvatskoj.²³

Od XII. stoljeća svugdje je prevladala tendencija prema uglatosti te do nje istodobno dolazi u Makedoniji i Hrvatskoj pa čak i u Češkoj zbog težnje da se glagoljskoj minuskuli dade karakter dvolinijskoga pisma, odnosno da se što potpunije zaposjednu obje linije.²⁴ Po svojim grafičkim svojstvima uglasta glagoljica predstavlja novo pismo, a budući da se s vremenom nastavila koristiti samo u Hrvatskoj, uglatu glagoljicu često nazivaju i hrvatskom glagoljicom. Ona se u prvom redu koristila kao ustavno pismo kojim su se pisale crkvene knjige (brevijari, psaltiri, evanđelistari, molitvenici), ali korištena je i za pisanje svjetovnih knjiga.²⁵

Naziv glagoljica nastao je na hrvatskom tlu, a izveden je od starohrvatskoga glagola glagolati/glagoljati, što znači govoriti. Oblici toga glagola čuli su se izvanredno često kod obavljanja crkvenih obreda na prvom slavenskom književnom jeziku, a tekstove je katolički svećenik, glagoljaš, čitao iz knjiga pisanih pismom koje je tek u XIX. stoljeću dobilo ime glagoljica. Iako je samo pismo dobilo ime tek u XIX. stoljeću, termin *glagoljski* poznat je još od XVI. stoljeća. Povijesna vrela koja pak govore o glagoljici ne imenuju precizno naziv, tako da je glagoljica tijekom stoljeća imala više njih – prvi poznati naziv za glagoljicu vidljiv je iz ruskog zapisa novgorodskoga popa Upyra Liha iz 1047. godine, kada pop za glagoljicu koristi naziv kurilovica. Također, na svim slavenskim područjima gdje su koegzistirale glagoljica i ćirilica, često dolazi do fenomena zamjene – ono što danas poznajemo kao glagoljicu, nazivalo se ćirilicom i obratno. Taj je fenomen sasvim razumljiv budući da je ćirilica već koncem IX. ili početkom X. stoljeća dobila ime koje i sada nosi (naime, Metodovi učenici proširili su ćirilicu, a legenda je govorila kako je Konstantin-Ćiril stvorio i ćirilicu, te je po njemu grafijski sustav

²² Marica Čunčić, *Oči od sunca, misal od oblaka*, Školska knjiga, Zagreb, 2003., str. 94

²³ D. Žubrinčić, *Hrvatska glagoljica: biti pismen-biti svoj*, str. 89

²⁴ S. Sambunjak, *Gramatografija Konstantina Filozofa Solunskoga*, str. 13

²⁵ D. Žubrinčić, *Hrvatska glagoljica: biti pismen-biti svoj*, str. 138

dobio ime), a glagoljica, kao što je već spomenuto, nije imala precizno definirano ime. Na hrvatskom prostoru dolazi do neznatnog mijenjanja leksema ćirilica: naime, u dubrovačkim dokumentima iz XIV. i XV. stoljeća glagoljica se naziva ćirilica, a popovi glagoljaši nazivaju se presbyteri chiurilice.²⁶

3.1. Teorije o postanku glagoljice

Glagoljica svojim oblikom ne podsjeća ni na jedno poznato pismo s kojim se paleografija susrela. Čak i nakon detaljnih analiza ne može se lako, jednoznačno i prihvatljivo uspostaviti veze između glagoljice i drugih grafija, pa ni onda, kao u slučaju nekih istočnih grafija, kada je opća slika na prvi pogled podudarna s glagoljicom.²⁷ Upravo zbog nejasnog izvora, postoje tri teorije koje pokušavaju objasniti genezu glagoljice:

- 1) *egzogeno teorija* (polazišta koja za svaki glagoljični grafem traže uzor izvana u nekom drugom grafijskom sustavu)
- 2) *egzogeno-endogeno teorija* (polazišta koja polaze od toga da se autor glagoljice ugledao u druga pisma, ali i da postoje elementi glagoljične strukture koji se ponavljaju, tj. iz jednoga glagoljskog grafema razvija ih se nekoliko)
- 3) *endogeno teorija* (polazišta koja ne uzimaju u obzir potacaje izvana, nego traže grafički ključ glagoljice, tj. traže elemente od kojih su svi grafemi načinjeni i načine slaganje tih elemenata).²⁸

3.1.1. Egzogeno teorija

Logično je što se u pokušajima da se nađe uzor glagoljici najčešće pomišljalo na razne oblike grčkog alfabeta. Najozbiljniji je bio onaj koji je tu slavensku azbuku vezao uz grčko kurzivno pismo VIII. i IX. stoljeća (lat. *cursivus* = tekući, kurzivno pismo je grafički pojednostavljen, nekaligrafski tip slova koja su međusobno povezana, nastao iz potrebe za bržim pisanjem). Oko dokazivanje veze između grčkog kurziva i glagoljice osobito su se trudili

²⁶ Stjepan Damjanović, *Staroslavenski glasovi i oblici*, Hrvatska sveučilišna naknada, Zagreb, 2000, str. 27

²⁷ S. Damjanović, *Staroslavenski glasovi i oblici*, str. 30

²⁸ Maja Crnković, „Promišljanja o postanku glagoljice“, *Hrvatistika*, vol.6, br.6, Filozofski fakultet Osijek, Osijek, prosinac 2012., str. 50

engleski paleograf Isaac Taylor i hrvatski slavist Vatroslav Jagić, pa se u literaturi ponekad govori i o Taylor-Jagićevoj teoriji.²⁹ Iako su izvođenja nekih grafema bila uvjerljiva, ova teorija nije u potpunosti uspjela dokazati vezu kurzivnog pisma i glagoljice – stoga su drugi istraživači (V. Vondrák, R. Nahtigal, F. F. Fortunatov, N. S. Trubeckoj, J. Vajs) pokušali dio glagoljičnih grafema objasniti ugledanjem u grčki alfabet, a dio ugledanjem u druga pisma poput starožidovskog, koptskog, hazarskog, sirijskog, gruzijskog, armenskog i sl. Rjeđi su bili pokušaji da se izvori glagoljice traže posve izvan grčke grafije, ali i njih je bilo: L. Geitler pokušao je glagoljicu dovesti u vezu s albanskim pismom, a K. Grubišić pretpostavio je kako su migracije Gota i Slavena i njihovi međusobni dodiri odlučujući za nastanak glagoljice – po njemu, glagoljica je nastala ugledanjem u poznati alfabet vizigotskoga biskupa Wulfile. Šezdesetih godina XX. stoljeća P. J. Černyh, V. A. Konstantinov i Lj. V. Čerepnjin pokušali su glagoljicu dovesti u vezu s nedešifriranim znacima pronađenim u Pričnomorju te s ciparskim slogovnim pismom.³⁰

Summa summarum, istraživači koji su zastupali ovu teoriju uzimali su više pisama kao mogući izvor glagoljice, no niti jedna tvrdnja nije u potpunosti cjelovita, budući da niti jedan postupak ne razjašnjava postanak svih grafema te sva objašnjenja gube iz vida glagoljicu kao cjelovit grafijski sustav. Zbog toga su istraživanja rezultirala spoznajom kako je glagoljica ipak autorsko djelo, rezultat individualnog čina, a stvorio ju je pojedinac iz grčkoga kulturnog ozračja i kršćanin po svjetonazoru – Konstantin-Ćiril.

3.1.2. Egzogeno-endogena teorija

Spoznaja kako je jedan čovjek autor glagoljice pomogla je da se u njoj sve više počnu tražiti elementi sustavnosti i da se, bar jedan broj grafema, počne objašnjavati razvitkom unutar samog (glagoljičnog) grafijskog sustava. Tako se Thorvi Echkardt oslanja na formalne i stilske elemente, a slična objašnjenja imao je i Josip Hamm. Temeljni stav ovih istraživača jest u tome da se prvotna glagoljica sastojala od dva niza grafema: jedni su se razvili u sustavu (ti se grafemi nazivaju endogenima), dok su drugi u sustav uneseni izvana (egzogeni grafemi). Brojni autori pozivaju se na mjesta u starim izvorima gdje se spominje da je Konstantin-Ćiril stvorio *novo* pismo – i pritom misle kako se izraz *novo* odnosi na glagoljicu, budući da ćirilica suviše podsjeća na grčko pismo da bi je tko smatrao novim grafijskim sustavom. Konstantin je znao

²⁹ S. Damjanović, *Staroslavenski glasovi i oblici*, str. 31

³⁰ Stjepan Damjanović, *Slovo iskona*, Matica hrvatska, Zagreb, 2004., str. 54

za srednjovjekovno pravilo da se svaka nova civilizacija želi predstaviti i novom grafijom, a i planovi su mu bili vezani uz područja na kojima bi prevelika sličnost s grčkim pismom samo otežala ostvarenje njegovih ciljeva. Stvorio je originalno pismo, ali originalnost tu ne valja shvatiti kao posvemašnju odsutnost veze između glagoljice i onih pisama koje je Konstantin-Ćiril poznao. Prirodno je da pri tako složenom poslu nisu mogli ostati bez utjecaja ni njegov svjetonazor, ni njegovo znanje.³¹

3.1.3. Endogena teorija

Finski slavist Georg Černohwostow izrazio je sredinom XX. stoljeća uvjerenje kako glagoljici ne treba tražiti uzor niti u jednom od triju najpoznatijih pisama (grčkom, latinskom i židovskom) jer se Konstantin, poznati protivnik trojezične hereze, nije želio ugledati u te grafije. Po njegovu mišljenju, glagoljica je originalno pismo koje počinje križem, a i sva ostala slova temeljena su na kršćanskim simbolima. To su križ kao simbol otkupljenja, krug kao simbol vječnosti i Božjeg savršenstva te trokut koji simbolizira Sveto Trojstvo. Njegovo rješenje podijelilo je glagoljična slova na četiri skupine: prvoj je zajednički element križ, drugoj elementi križa, trećoj križ i krug, četvrtoj krug i trokut, odnosno elementi trokuta.³² Suvremene endogene teorije istražuju grafičku strukturu slova kako bi otkrile prvotan oblik ili grafički ključ glagoljskoga pisma, i to na način da traže zajednički geometrijski višekratnik i značenje njihovih geometrijskih oblika.³³ V. Jončev opisao je kružnicu oko svakoga slova i predložio mrežu u koju se može upisati svako glagoljično slovo. Tu mrežu čini spomenuta opisana kružnica koju četiri dijametra dijele na osam jednakih dijelova - a svako je slovo samo neki dio predstavljenog modela.³⁴ Rozeta V. Jončeva proizvodi 38 glagoljskih slova i zajedno s linijskim sustavom ima uspješnu primjenu u analitičkoj glagoljskoj paleografiji. Ta je teorija istovremeno jednostavna i ima potvrdu u spomenicima, te je upravo zato ona polazište za daljnja istraživanja.³⁵

³¹ Ibid, str. 55-56

³² Ibid, str. 56

³³ Marica Čunčić, *Granice geometrije i simbolike u glagoljskoj paleografiji*, Hrvatska znanstvena bibliografija, dostupno na: http://bib.irb.hr/datoteka/335643.Cuncic_Granice_geometrije_i_simbolike_u_glagoljskoj_paleografiji.pdf [8. rujna 2014.], str. 22

³⁴ S. Damjanović, *Slovo iskona*, str. 56

³⁵ M. Čunčić, *Granice geometrije i simbolike u glagoljskoj paleografiji*, str. 22

4. Zemljopisna rasprostranjenost i reprezentativni spomenici glagoljice u Hrvatskoj

Glagoljica se, kao sveopće slavensko pismo, raširala po svim slavenskim zemljama u razdoblju od IX. do XII. stoljeća – tako se najstariji tragovi glagoljskih natpisa mogu pronaći u Panoniji, Hrvatskoj, Bosni, Zahumlju, Makedoniji, Češkoj, Poljskoj, Bugarskoj, Moldaviji i Rusiji. Budući da je područje zahvaćeno glagoljicom izuzetno veliko, slavisti razlikuju tri glavne regije glagolizama³⁶:

- 1) hrvatsku regiju,
- 2) bugarsko-moldavsku regiju,
- 3) češko-moravsku regiju.

Na hrvatskom tlu postoji oko 500 sačuvanih glagoljskih natpisa iz razdoblja između X. i XVIII. stoljeća koji su raštrkani na oko 200 mjesta. Pod pojmom glagoljski natpis podrazumijeva se tekst koji je upisan na čvrstom predmetu – u kamenu, na zidu i sl., tako da u glagoljske natpise ne spadaju glagoljske knjige, rukopisi i dokumenti pisani glagoljicom na papirima ili pergamenama (dakle, u spomenutu brojku ne ulaze rukopisi i knjige, kojih je mnogo više).³⁷ Razlikovanje pojmova glagoljski natpis i glagoljska knjiga, dokument i sl. važna je zbog različite mogućnosti određivanja točnog mjesta nastanka inih. Naime kodeksi, dokumenti, pergamene i uopće svi pisani tekstovi odlikuju se mobilnošću, te mjesto pronalaska tih tekstova ne podrazumijeva kako su ti tekstovi upravo na tom zemljopisnom području i nastali. S druge strane, spomenici u kojima je isklesana (glagoljska) riječ od izuzetne su dragocjenosti stručnjacima koji pokušavaju rekonstruirati kartu rasprostranjenosti, ne samo glagoljice, nego i svakog drugog pisma. Kamen je težak, postojan, nepomičan s mjesta klesanja te se ne seli – a gdje je natpis u kamenu zapažen, on je u pravilu tamo i nastao. Stoga glagoljski natpisi, fiksirani u vremenu i prostoru, postaju čvrste uporišne točke kulturne geografije, omogućavajući preciznu spomeničku topografiju.³⁸ Najveći broj hrvatskih glagoljskih natpisa pronađen je na području kvarnerskog zaljeva i Istre, na području koje zapravo predstavlja zapadnu slavensku etničku periferiju. Na samom rubu slavenskog svijeta glagoljica je, kao nacionalno pismo, doživjela u vremenu najdulji, u primjeni najširi, a u proizvodnji najbujniji procvat. Na ovom je

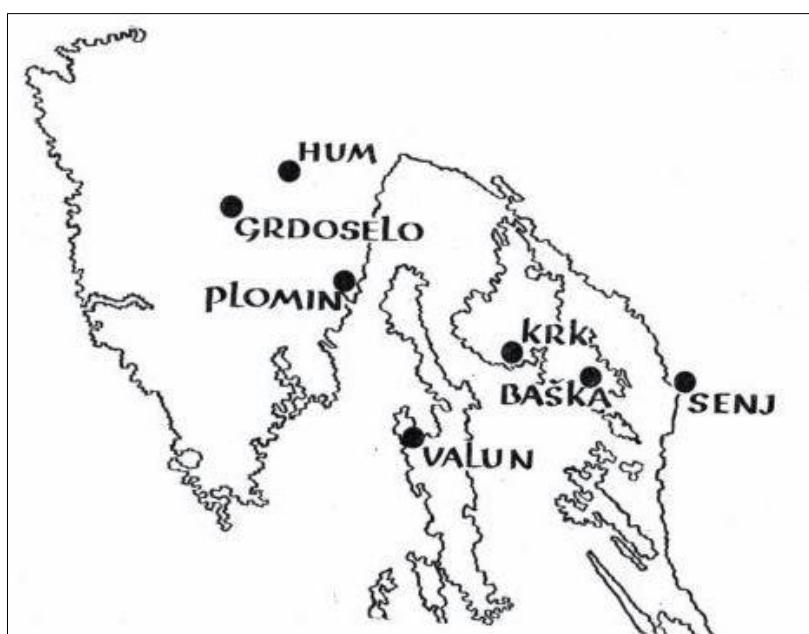
³⁶ D. Žubrić, *Hrvatska glagoljica: biti pismen-biti svoj*, str. 97

³⁷ Ibid, str. 97

³⁸ Branko Fučić, „Najstariji hrvatski glagoljski natpisi“, *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta*, br. 21, Staroslavenski institut, Zagreb, rujan 1971., str. 228

prostoru glagoljica uhvatila najdublje korijenje, a sudeći prema dataciji spomenika, nije isključena hipoteza kako se iz ovog prostora glagoljica širila prema ostatku Hrvatske.³⁹ Uz spomenike s područja istočne i srednje Istre te s obala i otoka Kvarnera, glagoljski natpisi pronađeni su i na srednjodalmatinskim otocima i obali, ali i u unutrašnjosti Hrvatske, iako je broj glagoljskih natpisa pronađen u unutrašnjosti Hrvatske daleko najmanji.⁴⁰

Najpoznatiji hrvatski glagoljski natpisi jesu Plominski natpis, Valunska ploča, Krčki natpis, Bašćanska ploča, Senjska ploča i Grdoselski ulomak, a njihova nalazišta mogu se vidjeti na karti u *Prilogu2*.⁴¹:

Prilog2.: Karta nalazišta najpoznatijih glagoljskih natpisa

Plominski natpis kameni je reljef na crkvi sv. Jurja starog u Plominu. Na njemu je uklesan muški lik, a nad likom se nalazi glagoljski natpis u dva retka, a desno od lika nalazi se još jedan uklesani grafem. Spomenik je otkrio Branko Fučić, a datira ga u XI. stoljeće. Na ploči se nalazi ilirsko-rimsko pogansko božanstvo Silvan, zaštitnik stoke, šuma i žitarica, kojeg je kasnije narodna tradicija poistovjetila sa sv. Jurjem, zaštitnikom težaka i pastira, usjeva i stoke. U ruci drži trolisnu granu, simbol vegetacije.⁴² Na natpisu piše „ovo je pisao s“ (SE E PIS'LB S), a u vezi završnoga „S“, slavisti još dvoje: znači li taj „S“ da je natpis napisao netko tko se

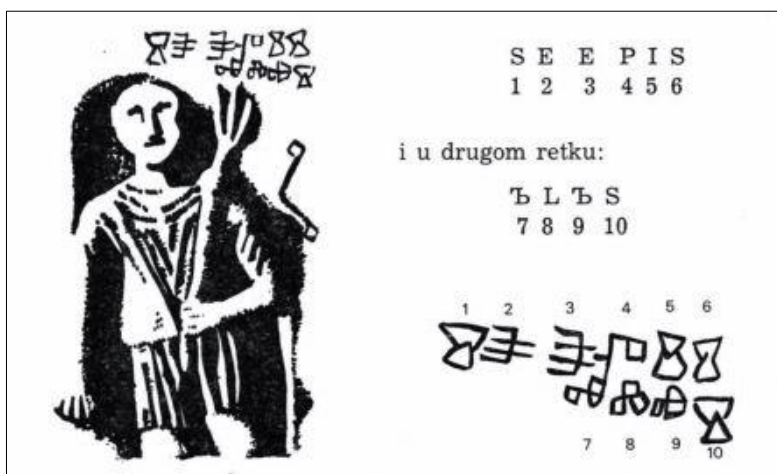
³⁹ Ibid, str. 228

⁴⁰ D. Žubrinić, *Hrvatska glagoljica: biti pismen-biti svoj*, str. 97

⁴¹ B. Fučić, „Najstariji hrvatski glagoljski natpisi“, str. 228

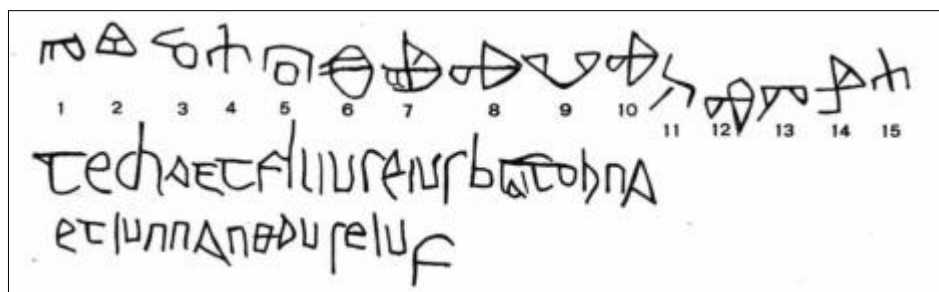
⁴² D. Žubrinić, *Hrvatska glagoljica: biti pismen-biti svoj*, str. 97

potpisao sa S, ili je „S“ početak nove riječi koja je ostala nedovršena?⁴³ Plominski natpis vidljiv je u *Prilogu3*.⁴⁴

Prilog3.: Plominski natpis

Valunska ploča nađena je u Valunu na otoku Cresu i datirana je u XI. stoljeće. Ona je vjerojatno bila nadgrobni spomenik neke imućne obitelji, a sastoji se od dva kratka teksta istog sadržaja, pisana glagoljicom i latinicom (karolinom), na dva jezika, hrvatskom i latinskom. Stoga je Valunska ploča najbolji dokaz za koegzistenciju kultura Istoka i Zapada na hrvatskom tlu. Na ploči su uklesana i stara hrvatska imena: jedne bake koja se zvala Tjeha, sina s imenom Bratohna i unuka koji se zvao Juna.⁴⁵ Valunska ploča vidljiva je u *Prilogu4*.⁴⁶

Prilog4.: Valunska ploča

⁴³ B. Fučić, „Najstariji hrvatski glagoljski natpisi“, str. 230

⁴⁴ Ibid, str. 230

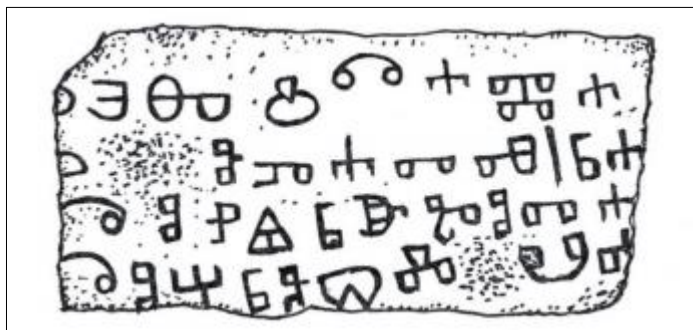
⁴⁵ D. Žubrinić, *Hrvatska glagoljica: biti pismen-biti svoj*, str. 98

⁴⁶ B. Fučić, „Najstariji hrvatski glagoljski natpisi“, str. 234

Krčki natpis pronađen je na otoku Krku, u gradu Krku, a također se datira u XI. stoljeće. Ne zna se gdje mu je bio prvobitni smještaj, a zatečen je na sekundarnom mjestu, ugrađen u ugao kanoničke kuće u gradu Krku. Godine 1953. izvađen je iz zida i nakon što su mu rubovi očišćeni, pojavilo se još nekoliko slova, tako da je natpis postao čitak i smislen. Natpis govori o nekoj benediktskoj gradnji, a spominje opata Maja kao graditelja i naručitelja, a tri muška imena, Dobroslav, Radonja i Rugota, interpretirana su kao imena monaha. Natpis je pisan oblom glagoljicom, a glasi:

SE ZIDA MA-
 JЉ OPATЉ I RA-
 DONĖ RUGOTA
 DOBROSLAVЉ⁴⁷

Natpis je vidljiv u *Prilogu5*.⁴⁸

Prilog5.: Krčki natpis

Bašćanska ploča, „dragi kamen hrvatskoga glagoljaštva“, najvažniji je spomenik glagoljske pismenosti, a pronađena je u Crkvi sv. Lucije u Jurandvoru kod Baške, na otoku Krku. Služila je kao lijeva okomita pregradna ploha (septum) između svetišta i prostora za puk. Od 1498. bila je položena na crkveni pod, najvjerojatnije kao nadgrobna ploča. S Bašćanskom pločom započinju prva saznanja svakoga slavista o hrvatskoj glagoljskoj epigrafici, a njezin relativno dug zapis (gotovo 100 riječi u 13 redaka) već je više od stotinu godina predmet istraživanja jezičnih, paleografskih i povijesnih stručnjaka. Ploča je dimenzija 197 x 99 cm², debljine 8 cm, a teži oko 100 kg. Godine 1934. prenesena je u Zagreb, gdje je restaurirana te se od tada čuva u zgradi HAZU-a. Natpis govori o ledini koju je kralj Zvonimir darovao samostanu

⁴⁷ Ibid, str. 236

⁴⁸ Ibid, str. 236

sv. Lucije, a zbog izostavljanja razmaka između pojedinih riječi ili čak izostavljanja pojedinih slova, natpis je dugo vremena bio zagonetan svim istraživačima.⁴⁹

Tekst Bašćanske ploče sadrži šest dijelova⁵⁰:

- 1) invokacija, tj. zaziv (1. redak)
- 2) zapis opata Držihe, koji bilježi da je hrvatski kralj Zvonimir „u svoje dane“ darovao Crkvi sv. Lucije zemlju, uz nabrojanja svjedoka darivanja (réci 2-6)
- 3) prijetnju (minaciju), tj. kletvu protiv onih koji bi zaniijekali darovanje (réci 6-7)
- 4) obavezu da redovnici mole za darovatelja (réci 8-9)
- 5) zapis opata Dobrovita koji kaže da je s devetero svoje samostanske braće (redovnika) sagradio „siju“ (ovu) crkvu u vrijeme kneza Kosmata (Kuzme) koji je vladao cijelom Krajinom (réci 9-12)
- 6) zapis u kojem se navodi da je u to vrijeme neki samostan „sv. Mikule v Otočcu“ bio u zajedništvu sa sv. Lucijom (réci 12-13)

Tekst u originalu (transliteriran iz glagoljice u latinicu) glasi:

1. A/ZЪ VЪ IME O/TCA I S(I)NA I S/V(E)TAGO DUHA AZЪ
2. OPAT/Ъ/ DRЪЋIHA PISAHЪ SE O LEDI/N/Ê JUЋE
3. DA ZЪVЪNIMIRЪ KRALЪ HRЪVATЪSKЪI /VЪ/
4. DNI SVOJE VЪ SVETUJU LUCIJU I SV<E>/DO/-
5. MI ЋUPANЪ DESIMRA KRЪ/BA/VÊ MRA/TIN/Ъ VЪ L(I)-
6. CÊ PRBЪNEBЪA /S/Ъ POSL/Ъ/ VIN(O)DOLÊ / ÊK(O)VЪ V O-
7. TOCÊ DA IЋE TO POREÊE KLЪNI I BO(G) I BĬ (12)
- AP(OSTO)LA I G (4) E-
8. VAN(ĬE)LISTI I S(VE)TAÊ LUCIÊ AM(E)NЪ DA IЋE SDÊ
- ЋIVE-
9. TЪ MOLI ZA NE BOGA AZЪ OPATЪ DBROVITЪ ZЪ-
10. DANЪ CRÊKЪVЪ SIJU I SVOEJU BRATIJU S DEV-
11. ETIJU VЪ DNI KЪNEZA KOSЪMЪTA OBLAD-
12. AJUĈAGO VЪSU KЪRAINU I BÊŠE VЪ TЪ DNI M-

⁴⁹ D. Žubrinić, *Hrvatska glagoljica: biti pismen-biti svoj*, str. 112-120

⁵⁰ Milica Lukić, Vera Blažević Krezić, „Bašćanska ploča kao književno nadahnuće i instrument lingvostilističke analize“, *Anafora – časopis za znanost o književnosti*, vol.1, br.1, Filozofski fakultet Osijek, Osijek, veljača 2014., str. 76

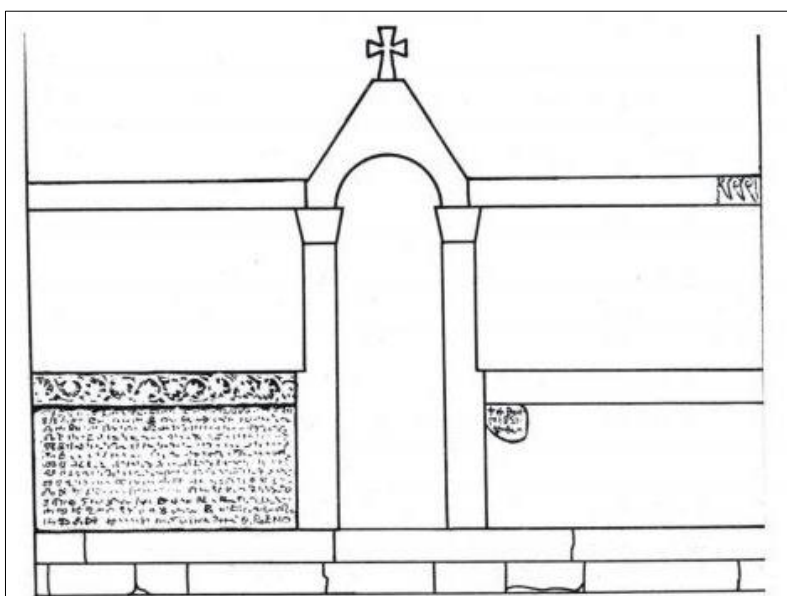
13. IKULA VЪ OTOČЪCI /SЪ S/VETUJU LUCIJU VЪ EDINO⁵¹

Prijevod teksta Baščanske ploče na suvremeni hrvatski jezik:

Ja, u ime Oca i Sina i Svetoga Duha, ja opat Držiha pisah ovo o ledini koju dade Zvonimir, kralj hrvatski, u svoje dane svetoj Luciji, i svjedoci: Desimra, župan Krbave, Mratin u Lici, Prbineža, poslanik u Vinodolu, Jakov na otoku. Da tko to poreče, neka ga prokune Bog i dvanaest apostola i četiri evanđelista i sveta Lucija, amen. Da tko ondje živi, moli za njih Boga.

Ja, opat Dobrovit, zidah crkvu ovu sa svoje braće devetero u dane kneza Kosmata koji vladaše svom Krajinom. I bješe u te dane Mikula u Otočcu sa svetom Lucijom zajedno.⁵²

Grafička rekonstrukcija crkvene pregrade u crkvi sv. Lucije, s Baščanskom pločom u lijevom pluteju nalazi se u *Prilogu6*.⁵³

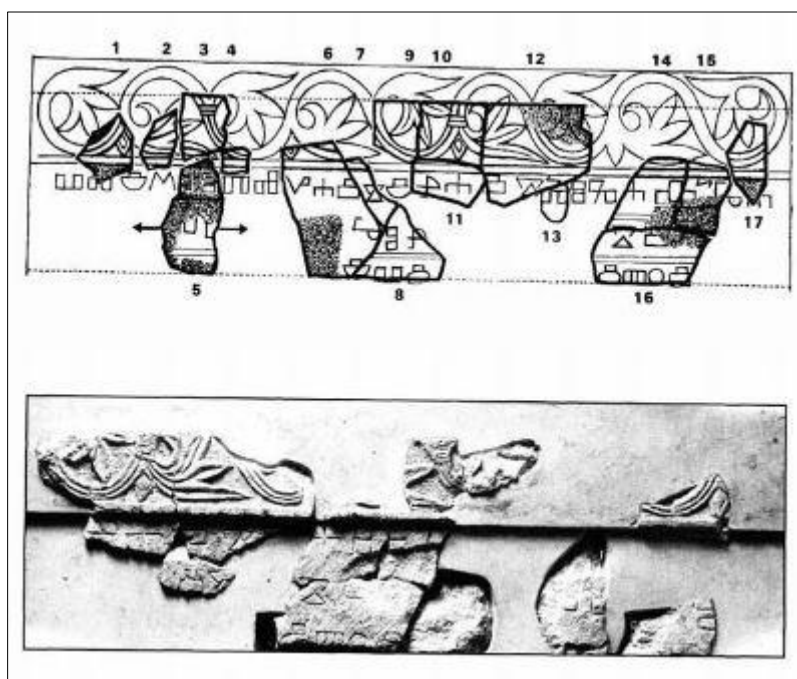
Prilog6.: Grafička rekonstrukcija crkvene pregrade u crkvi sv. Lucije, s Baščanskom pločom u lijevom pluteju

⁵¹ Ibid, str. 76-77

⁵² Ibid, str. 77

⁵³ B. Fučić, „Najstariji hrvatski glagoljski natpisi“, str. 241

Senjsku ploču pronašao je direktor Senjskog muzeja Ante Glavičić 1964. godine tijekom radova na uređivanju i konzerviranju tvrđave Nehaj. Prilikom radova otklonjeno je stepenište iz XIX. stoljeća koje je služilo za ulaz u tvrđavu, a u substrukciji tog stepeništa zapaženi su ulomci ploče od bijelog vapnenca; na ploči se nalazila ranoromanička lozica u grafičkoj stilizaciji pletorne ornamentike, a pod bordurom polje s glagoljskim natpisom u tri retka.⁵⁴ Po izgledu slova i ornamentici ploča je vrlo bliska Bašćanskoj te je upravo zahvaljujući njoj Senjska ploča smještena u isto vrijeme i stil kao i Bašćanska (kraj XI. stoljeća). Ploča je najvjerojatnije bila dio predromaničke crkvice koja se nalazila izvan senjskih gradskih zidina, a tu i ostale crkve porušili su senjski kapetani Lenković i Auerperger te materijal ugradili u zidine Nehaja. Od teksta može se rekonstruirati samo invokacija u prvom redu.⁵⁵ Rekonstrukcija ploče i ulomci vidljivi su u *Prilogu7*.⁵⁶

Prilog7.: Rekonstrukcija ploče i ulomci Senjske ploče

Grdoselski odlomak otkrio je Branko Fučić u Grdom Selu kod Pazina, a datiran je u prvu polovicu XII. stoljeća te govori o gradnji oltara. Važno je naglasiti kako taj odlomak potječe iz središnjeg dijela Istre, koji nije pripadao staroj hrvatskoj državi, ali je očividno taj

⁵⁴ Ibid, str. 247-248

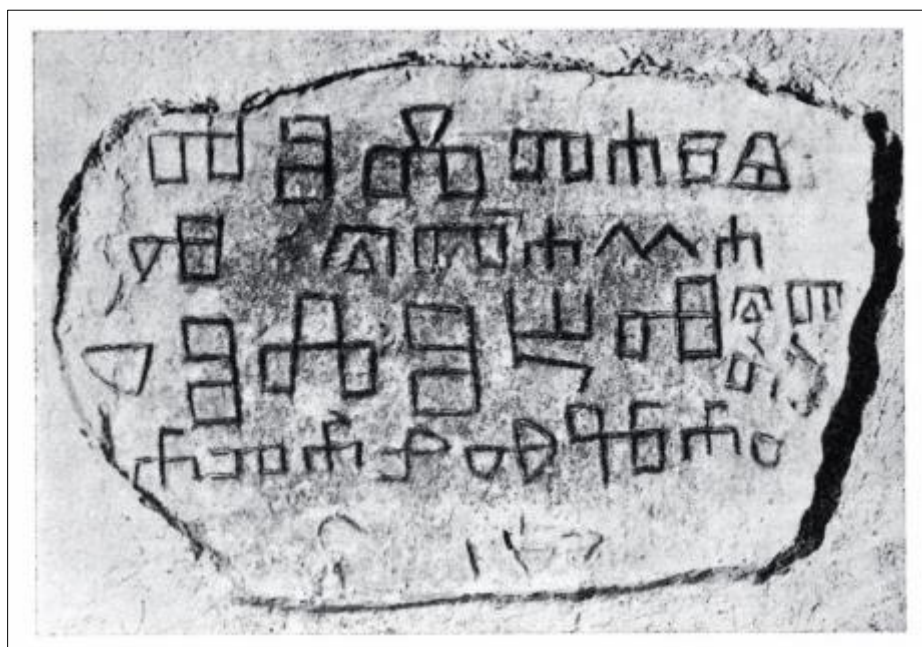
⁵⁵ Ante Glavičić, „Dopunjeno izvješće o otkriću Senjske glagoljske ploče u povodu 900. obljetnice njezina postojanja“, *Senjski zbornik*, vol.26, br.1, Gradski muzej Senj, Senjsko muzejsko društvo, Senj, travanj 1999., str. 94

⁵⁶ Ibid, str. 103

dio Istre bio već u ranom srednjem vijeku naseljen Hrvatima.⁵⁷ Ulomak je pronađen uzidan u hodniku župnoga stana, gdje ga bio ugradio neki domaći svećenik prije 1896. godine. Fučić napominje kako je tršćanski biskup Šime Frulić napomenuo da je ulomak pronađen u „starom gradu“ – i to je sve što se zna o prošlosti ulomka. Sam je natpis krnj, no pretpostavlja se da je bilježio posvetu oltara ili postavljanje moći u oltaru u čast nepoznatim svecima, u doba popa Goloba s Tinjana, kapelana kneza Pangraca. Transliterirani natpis glasi:

Ћ OLTARĚ
 Ћ S(VE)TAMA
 GOLOBЋ STINA(NA)
 A PANЋGRAC⁵⁸

U *Prilogu 8.* nalazi se Grdoselski ulomak⁵⁹:

Prilog 8.: Grdoselski ulomak

⁵⁷ D. Žubrinić, *Hrvatska glagoljica: biti pismen-biti svoj*, str. 100

⁵⁸ B. Fučić, „Najstariji hrvatski glagoljski natpisi“, str. 249-250

⁵⁹ Ibid, str. 249

5. Glagoljica kao hrvatsko pismo

5.1. Pape i glagoljica

Prvi crkveni sabor u Splitu sazvao je papa Ivan X., a održan je 925. godine. Glavna zadaća toga sabora bila je rješavanje pitanja crkvene jurisdikcije na području Hrvatske i Dalmacije, ali i iskorjenjivanje „Metodijeve nauke“, odnosno slavenskoga jezika u liturgiji i glagoljice. U zaključcima Sabora samo se deseta točka osvrće na glagoljaški problem: u njoj se zabranjuje zaređivanje glagoljaša koji ne znaju latinski, a oni koji su već zaređeni, ne mogu stupiti u viši red.⁶⁰ Siromašni kler dalmatinskih gradova i naselja u kontinentalnom zaleđu, čiji djelatni prostor donekle suzuju crkveni sabori (Prvi 925. i Drugi 928. u Splitu) ponovno dolazi do riječi sredinom XI. stoljeća. Naime, crkvene i političke vlasti u zemlji toleriraju disciplinske propuste klera u zemlji s izraženim religioznim i društvenim suprotnostima gdje se prelamaju interesi Zapada i Istoka, Rimske i Carigradske crkve. Posljedice ne baš sređenih crkvenih prilika u Hrvatskoj izražene su u sukobu narodnjaka i reformista (sukob između pristalica papinske i bizantske jurisdikcije, između latinske i bizantske prakse uporabe jezika i pisma u liturgiji). Iako Toma Arhiđakon donosi priču o glagoljaškom prvaku Cededu, navodnom uzurpatoru krčke biskupske stolice, koji sklapa savez sa svećenikom Vulfom, predstavnikom protureformista, Nada Klaić smatra kako priču o Cededu i Vulfu treba promatrati u kontekstu sukoba između pape Aleksandra II. i protupape Honorija II., uz kojega bi bile crkvene i političke vlasti na Krku i kvarnerskim otocima, gdje je sredinom XI. stoljeća glagoljaštvo osobito jako. Na Trećem crkvenom saboru u Splitu 1060. godine osuđuje se nikolaitizam i simonijski odnosi te se ponovno donosi zabrana podjeljivanje viših redova „svim Slavenima koji ne znaju latinski“. Zaključci Sabora izazvali su otvoren sukob između pristaša i protivnika crkvene obnove u Hrvatskoj – protivnici su bili niži kler, tj. popovi glagoljaši koji su njegovali narodni crkvenoslavenski jezik i glagoljicu. Iako su izgubili, već 1074. godine papa Grgur VII. šalje u Hrvatsku svojeg osobnog legata Girarda te se na nacionalnom saboru dalmatinskih i hrvatskih biskupa (Split, 1074./75.) rehabilitira crkvenoslavenska liturgija i popovi glagoljaši.⁶¹

Kraj razdoblja obilježenoga borbom te početak epohe mirnoga razvoja i procvata glagoljičke knjige označava reskript jednog od papa – reskript pape Inocenta IV. pisan u Lyonu, s nadnevkom 29. ožujka 1248. godine, kojim se pozitivno odgovara na zamolbu senjskoga

⁶⁰ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, str. 416-418

⁶¹ Franjo Šanjek, „Uloga papinstva u afirmaciji Hrvatske u ranom srednjem vijeku (7. – 12. stoljeće)“, *Problemi sjevernog Jadrana*, br. 9, HAZU, prosinac 2009., str. 15-16

biskupa Filipa da se odobri bogoslužje na slavenskom jeziku na području njegove biskupije, neprijeporno je prijelomni događaj u povijesti hrvatskoga glagoljaštva. Taj je reskript – zajedno s onim što ga četiri godine poslije (16. siječnja 1252.) upućuje krčkom biskupu Fructuosu podijelivši njime zamoljeno odobrenje obreda na slavenskom jeziku i omišaljskim benediktincima – postao temeljem za kanonsku egzistenciju glagoljice u našim krajevima. Senjskim privilegijem u hrvatskoj je kulturnoj povijesti prvi put službeno posvjedočena kasnija višestoljetna glagoljska tradicija o sv. Jeronimu Stridonskom – *Dalmatincu* ili *Hrvatinu* prema izvorima – kao autoru glagoljice i autoru liturgijskih knjiga na *materinskom jeziku*. Vrlo je vjerojatno da je Rim, u povijesnom trenutku kada izvodi slavenski obred i glagoljsko pismo iz statusa svojevrzne polulegalnosti, začeo sa štovanjem sv. Jeronima kao patrona glagoljštva u namjeri da visokim autoritetom prevoditelja Vulgate potisne i prekine onu prvotnu ćirilometodsku tradicijsku liniju te tako hrvatske glagoljaše još čvršće veže uz Zapad – jer ovim činom „pomirenja“ Rima i glagoljaša dolazi do definitivnog povezivanja glagoljaša sa životom i obredima Rimske crkve uz koncesiju u pogledu upotrebe slavenskog jezika.⁶²

5.2. Uglata glagoljica

Od XII. stoljeća glagoljica postoji još jedino na tlu Hrvatske, a njezin kontinuitet traje neprekinuto sve to do XX. stoljeća. Također u XII. stoljeću poprima novu, uglastu formu, koja ima sve osobine novoga pisma, a budući da se u idućim stoljećima ta vrsta glagoljice koristi samo na hrvatskom području, neki slavisti, a posebice hrvatski, ovu vrstu glagoljice nazivaju hrvatskim pismom. Na hrvatskom se području glagoljica proširila i duboko ukorijenila, o čemu svjedoče i brojni glagoljski natpisi, knjige, kodeksi, brevijari i sl. Neki slavisti smatraju kako je do prijelaza iz oble u uglatu glagoljicu dolazilo prilikom klesanja, budući da je uglaste grafeme lakše uklesati, no čini se kako ta hipoteza nije točna. Naime, iako su klesari najčešće bili nepismeni, s jednakom su lakoćom mogli klesati oble i uglate grafeme. Stoga je danas prihvaćenija teorija kako nastajanje nove vrste glagoljice ima veze s arhitekturom – u to doba prevladava „uglasta“, monumentalna arhitektura predromaničkih crkvice i građevina, a brojni grafemi doista podsjećaju na starohrvatske crkvice (grafem L) ili tvrđave (grafem S). Budući

⁶² E. Hercigonja, *Tisućljeće hrvatskoga glagoljaštva*, str. 50-52

da je glagoljica od toga vremena postojala samo u Hrvatskoj, razvile su se neke osobitosti, karakteristične samo za hrvatski glagolizam⁶³:

- 1) glagoljsko pismo (hrvatsko pismo),
- 2) staroslavenski jezik hrvatske redakcije,
- 3) bogoslužje po zapadnoj (rimskoj) liturgiji,
- 4) jurisdikcija Rimske crkve.

U ovom vremenu dolazi i do konstituiranja *glagoljskog ustava*: tijekom ovog razdoblja sposobni *pisci* (ili *supisci*, kako su sami sebe nazivali) okupljeni su u većim ili manjim skriptorijima, te istovremeno pišući stvaraju istovjetna rješenja za grafičke, morfološke, sintaktičke i leksičke probleme glagoljskog pisanja. Za razliku od ranijih faza u kojima je vidljiva grafijska nediscipliniranost (isti se grafemi pišu na različite načine), *supisci* ostvaruju izvedbenu simetričnost znakova u okviru dvolinijskog sustava što pak dovodi do upravljenosti razvoja u pravcu normirane kaligrafičnosti koja će glagoljicu uobličiti ne samo kao pismo iznimne virtualne samosvojnosti, nego je i obilježiti crtama odmjereno skladnog ritma i ljepote koja je po mnogo čemu jedinstvena u kontekstu grafija i grafijskih varijanata europskog srednjovjekovlja.⁶⁴ Na velikom području zahvaćenom glagoljicom uočavaju se dvije grane, istočna i zapadna. Zapadna grana hrvatskog glagoljaštva obuhvaća sjeverni dio Jadrana i Dalmacije – u nju ulaze Istra, Kvarner i kvarnerski otoci, Zadar sa svojim arhipelagom te kontinentalno zaleđe obaju regija. Dok na ovom području dominira tzv. sjeverni tip kontakata, iz Češke, Moravske i Panonije, na istočnom krilu bili su jači južni kontakti iz Makedonije, Bugarske i Srbije. Istočna grana obuhvaćala je područje srednje i južne Dalmacije te njihovo kontinentalno zaleđe, uključujući i današnji bosanskohercegovački prostor. Na dijelu istočnog područja, istočno od rijeka Krke i Vrbasa, tijekom XIII. stoljeća dolazi do povlačenja glagoljice pred ćirilicom, a ćirilica ubrzo dobiva svoju posebnu morfologiju i grafetičku standardizaciju (pravopis) te postaje poseban pismovni tip (bosančica/bosanica/zapadna ćirilica/hrvatska ćirilica)⁶⁵ – kao što je već rečeno, ova se vrsta pisma koristila i u Hrvatskoj. Uglato glagoljsko pismo u prvotnoj varijanti bilo je ustavno, odnosno svečano, no s vremenom se razvija poluustavno pismo namijenjeno neliturgijskim rukopisima. Do kraja XIV. stoljeća poluustav se sve slobodnije izvodi, s manje pisarske stege u pogledu čuvanja dvolinijskoga karaktera ili

⁶³ D. Žubrić, *Hrvatska glagoljica: biti pismen-biti svoj*, str. 131

⁶⁴ E. Hercigonja, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, str. 51

⁶⁵ Mateo Žagar, „Grafetičke posebnosti tekstova istočne grane hrvatskoga glagoljaštva“, *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta*, br. 56-57, Staroslavenski institut, Zagreb, ožujak 2008., str. 696

simentričnosti pri oblikovanju slova, te proces završava stvaranjem nove kurzivne varijante uglastog pisma. Tako Hrvati počinju koristiti uglastu glagoljicu u dva temeljna oblika: kao ustavno, svečano pismo kojim se pišu crkvene knjige (brevijari, psaltiri, evanđelistari, molitvenici) te kao kurzivno pismo koje se koristi u raznim ispravama, bilješkama, sudskim zapisnicima, pismima i sl.⁶⁶

5.3. Društveno značenje glagoljice

5.3.1. Društveno – gospodarski položaj kasnosrednjovjekovnoga glagoljaštva

Od početka XIV. stoljeća putem vrela moguće je sustavno praćenje sve intezivnijega gospodarskog i društvenog uspona glagoljaštva. Raščlamba podataka isprava XIV. – XVI. stoljeća pokazuje kako se u rukama glagoljaških ustanova (ponajprije samostana, zatim kapitula, župnih crkava i *brašćina*), ali i pojedinaca, s vremenom akumulira znatan zemljišni posjed: obradiva zemlja, sjenokoše, ispasišta, vinogradi, šume i voćnjaci i nekretnine (kuće). Kmetovi su, tada dragocjena, radna snaga na glagoljaškim posjedima, sa svojim selištima, obvezama i podavanjima oni se zamjenjuju, oporučno ostavljaju ili nasljeđuju, poklanjaju. Materijalnu osnovicu srednjovjekovnoga glagoljaštva, zemljišni posjed, znatno proširuju i obogaćuju gospodarski i financijski privilegiji, dobiveni napose od članova obitelji frankapanske kuće, ali i od drugih hrvatskih velikaša (pile, mlinovi, stūpe za sukno, ubiranje brodarine i, kao posebno važno, oslobađanje od *učeste*, tj. podavanja prorodnom zemaljskom gospodaru (knezu), što je u feudalizmu znak izuzetne društvene privilegiranosti).⁶⁷ Osim privilegija, ne treba zaboraviti na prihode i dobra stečena beneficijama, dotacijama oltarâ, misnim zakladama vlastele i imućnih pučana te oporučnim legatima. Glagoljaške se institucije – i, u manjem opsegu, pojedinci – bave zemljišnim transakcijama (izdavanje zemlje u najam), izdavanjem kuća u najam, novčanim poslovima (pozajmljuju novac čak i knezovima Frankapanima). Svi sačuvani donatorski akti, beneficiji i ugovori, legati i drugi dokumenti pokazuju kako su se glagoljaške institucije tijekom XIV. i XV. stoljeća intezivno uključivale u mehanizam društveno-gospodarskih i imovinskopравnih odnosa razvijenoga feudalizma, postajući sve važnijim činiteljem gospodarskog života i razvoja. Posve je logično da je ovakva gospodarska utemeljenost (uz razumljivu pojavu imovinske diferencijacije među glagoljskim

⁶⁶ E. Hercigonja, *Tisućljeće hrvatskoga glagoljaštva*, str. 63

⁶⁷ Ibid, str. 67-68

klerom i institucijama) usporedo s crkvenom funkcijom, morala biti odgovarajuće odražena i u općem društvenom statusu glagoljaštva, mjestom u javnom životu naših pučkih, ladanjskih sredina (ali i nekih gradskih zajednica poput Senja i Modruše) na čitavom glagoljaškom starohrvatskom području. Glagoljaški su popovi ugledni općinari, *notari očiti, kaštaldi, kančeliri*, pravni povjerenici koji uz *kraljeva čovjeka* bivaju nazočni na *roćenjima* plemenskih stolova u Lici, kapelani, službenici na plemićkim dvorovima i sl. Ukratko, oni su tijekom razvijenoga srednjega vijeka činitelji feudalne snage analogne onoj kakvu je predstavljao latinski kler u gradskim sredinama.⁶⁸

5.3.2. Glagoljica u službenoj upotrebi

Mnogobrojni pravni dokumenti, isprave i listine ispisane glagoljicom dokazuju da je glagoljaštvo bilo jedan od najuglednijih subjekata društvenog života srednjovjekovne Hrvatske – npr. sudbeni stol u Lici i notarijat u Senju rabili su u svojem poslu isključivo glagoljicu. U tim ustanovama, kao i u pravnim dokumentima, razvijen je hrvatski pravni izričaj i terminologija. Najstarija poznata hrvatska listina, pisana glagoljskim kurzivom, potječe iz 1380. godine. Sve poznate hrvatske listine objedinio je Ivan Kukuljević Sakcinski u zbirci *Acta Croatica* te se u njoj najbolje vidi društveni i pravni ugled glagoljice. Iako ima i listina pisanih hrvatskom ćirilicom i latinicom, glagoljica prevladava. Ferdo Šišić za *Actu Croaticu* tvrdi da *ovako opsežne zbirke srednjovjekovnih isprava i listina, pisanih živim, narodnim govorom, ne može pokazati ni jedan drugi slovenski narod*. One po Šišiću predstavljaju kulturni ponos Hrvata, najljepšu i najpotpuniju zbirku hrvatskoga narodnoga govora u srednjem vijeku i čitavom 16. stoljeću.⁶⁹ Broj sačuvanih listina je golem: oko 600, a nastale su u razdoblju od XII. pa do kraja XVI. stoljeća. Najvažniji, a vjerojatno i najpoznatiji dokumenti iz *Acte croatice* pisani glagoljicom su Vinodolski zakonik i Istarski razvod.

Vinodolski zakonik potječe iz 1288. godine, a poznat je iz kasnijeg prijepisa kancelarijskim kurzivnim pismom iz XVI. stoljeća. Pisan je na 17 stranica u ukupno 75 članaka, čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu i predstavlja pisani popis običajnog prava. Njegova važnost je, osim što je pisan hrvatskim pismom (što se u tekstu izrijekom navodi), da ne poznaje mučenja u kaznenom postupku, što je jedinstven slučaj u tadašnjoj Europi, a jedinstven je i po moralnoj zaštiti žene.

⁶⁸ Ibid, str. 68

⁶⁹ E. Hercigonja, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, str. 216

Istarski razvod može se smatrati najstarijim sačuvanim međunarodnim pravnim dokumentom u hrvatskoj povijesti. Nastao je postupno u razdoblju između 1275. i 1395. godine, a predstavlja zapis razgraničenja (razvod) između triju gospodara Istre: Akvilejske patrijaršije, goričko-pazinskoga kneza i Venecije. Prvobitno su razvod zapisivala tri notara: na hrvatskom, latinskom i njemačkom – što svjedoči o ravnopravnom odnosu svih triju jezika. No latinski i njemački zapisi nisu sačuvani, a hrvatski je poznat iz prijepisa pisanog glagoljicom iz XVI. stoljeća.⁷⁰

5.3.3. Glagoljica u narodu

U Istri, pa i u drugim krajevima, postoji velik broj glagoljskih grafita, tj. zapisa u kamenu, na zidovima kuća, u žbuki, pisanih u obliku kratkih ispovijesti, želja, zapisa o kugi, ratovima itd. Takav način zapisivanja, često i na vrijednim freskama, predstavljao je u to vrijeme barbarizam koji danas ima značenje prvorazrednoga povijesnoga spomenika. Grafiti svjedoče o stoljetnoj nazočnosti hrvatskoga pisma na širokom području. Ozračje u kojem su oni nastali sigurno nitko nije opisao bolje od Branka Fučića:

Sve te grafite pisao je soj pučana, robustan, naš, izrastao iz težačke zemlje. Literarno obrazovanje, stečeno isključivo na ladanju – kod kakvog starijeg popa glagoljaša – nije tim ljudima izbrisalo težački duh i pučku dušu. Zaustavljaju se glagoljaši, ti naši bradati pismeni seljaci pred šarenim slikovnicama na crkvenim zidovima i urezuju svoje zapise, koji nam odaju kako se slika magično odrazila u njihovoj svijesti. A slika je bila živa i stvarna kao primarna stvarnost. Sa slikom je glagoljaš razgovarao, slici se jadao i povjeravao, slika je u njemu izazivala veselost, ganuće, strast, afekt, revolt. U Bermu, na freskama majstora Vincenta iz Kastva, upravo na slici gdje se vidi kako Herod nalaže pokolj nevine djece, jedan od glagoljaša iz 16. stoljeća reagira, pa okrutnom kralju šiljkom probada i kopa oči i piše riječi pogrde: „Lotre, Irude nečisti!“... Na slici u Bermu koja prikazuje Bijeg u Egipat, glagoljaši dovikuju Bogorodici koja s djetetom u naručaju, jašeći na bijelom magarcu promiče krajinom: „Stoj, stoj, sveta Marija!“ – „Stoj, sveta Bogorodica!“

„Udri Miho!“ – tako opet izražava svoju navijačku strast neki glagoljaš u Bermu, gledajući na zidu sliku sv. Mihovila, koji upravo nogama gazi đavla i zamahuje se nanj mačem. A u toj istoj crkvi, na slici gdje dvanaestogodišnji Isus raspravlja sa židovskim pismoznancima u hramu i

⁷⁰ D. Žubrinčić, *Hrvatska glagoljica*, str. 162-165

gdje se vide učeni doktori kako od jeda razdiru knjige, evo, cijela četa glagoljaša ubacuje u sliku poruge: „Deri slipče nori, to pismo!“ – „Deri slipče!“ – „Deri, deri!“ – „Usrali se!“. U Rakotulama je stajao drugi glagoljaš pred freskom koja prikazuje događaj i legende o sv. Nikoli, u kojoj svetac u tajnosti dariva miraz trima siromašnim djevojkama. Na slici se vidi svetac kako im ubacuje kesu zlatnika kroz prozor u kuću. „Daj meni niki sodin (tj. soldin, novčić), Miko, tako ti Boga!“ – doslovce tako zapisuje glagoljaš svoj razgovor sa svecem koji diskretno dijeli blago. Čitav jedan potonuli svijet opet oživljava sa starog kamenja koje nije ni mrtvo ni hladno i sa oronulih zidova koji nisu nijemi.⁷¹

⁷¹ Ibid, str. 169-171

6. Zaključak

Rad obrađuje glagoljicu u Hrvatskoj, i to s tri aspekta: povijesnog, društvenog i paleografskog. Povijesni aspekt govori o dolasku glagoljice u Hrvatsku tijekom ranog srednjeg vijeka – iako se ne zna točna godina dolaska, pretpostavlja se da se to dogodilo za vrijeme vladavina knezova Domagoja, Zdeslava ili Branimira. Ovaj dio govori i o specifičnom položaju hrvatskoga glagoljaštva na razmeđu Istoka i Zapada: taj, na neki način centralni, položaj uvjetovao je primanje ideja s obaju strana, ali i neprestanu borbu Zapadne Katoličke i Istočne Crkve na glagoljaškom području. Popovi glagoljaši na kraju pristali uz Rim, ali su imali dopuštenje služiti bogoslužje na slavenskom jeziku. Višestoljetna borba počinje već crkvenim saborima u Splitu 925., 928. i 1060. godine; a završava reskriptom pape Inocenta IV. godine 1248. kojim se odobrava bogoslužje na slavenskom jeziku na području senjske biskupije.

Kako bi se objasnio položaj glagoljice u srednjovjekovnom hrvatskom društvu, opisuje se uloga pisma i popova glagoljaša u trima društvenim okolnostima: njihova uloga i značenje u onodobnom gospodarstvu te u razvoju feudalnog sustava; važnost glagoljskog pisma u službenoj komunikaciji te pri pisanju važnih pravnih dokumenata; te glagoljica i glagoljaštvo u puku – ovaj se aspekt danas proučava preko tzv. grafita, natpisa na freskama, crkvama i zidovima u kojima je srednjovjekovni hrvatski čovjek – pismen, ali i dalje težačkog duha i shvaćanja – zapisao svoje utiske na freske i slike. Spoj težačkog duha, srednjovjekovnog shvaćanja i glagoljske pismenosti dao je izuzetno privlačnu kombinaciju: glagoljaši na zidove zapisuju komentare koji su, ako ne svi, onda barem neki od njih, krajnje neprikladni u sakralnom prostoru. Zahvaljujući grafitima, moguć je uvid u velik dio svijeta srednjovjekovnog čovjeka, svijeta koji nije obilježen isključivo ozbiljnošću i religioznošću – naprotiv, većina grafita svojim humorom i danas tjera na smijeh.

O paleografskom aspektu već je bilo govora i u uvodu, a osim nekih temeljnih informacija o samom pismu, donosi se i objašnjenje hrvatske (uglate) glagoljice te transliterirani neki glagoljski natpisi. Na transliteraciji i prevođenju na suvremeni jezik posebno je inzistirano u slučaju Bašćanske ploče – taj „dragi kamen“ hrvatskoga glagoljaštva ne predstavlja samo temelj slavistike u Hrvatskoj, nego i kamen temeljac hrvatske književnosti, povijesti i umjetnosti – te zbog toga zauzima jedno od središnjih mjesta u oblikovanju hrvatskog srednjo-, ali i novovjekovnog identiteta.

7. Popis priloga

1. *Prilog1.* Tablica grafema oble glagoljice, zajedno s njihovim nazivima i brojevnim vrijednostima (Žubrinić, Darko, *Hrvatska glagoljica: biti pismen-bitu svoj*, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb, 1996., str. 88)
2. *Prilog2.* Karta nalazišta najpoznatijih glagoljskih natpisa (Fučić, Branko, „Najstariji hrvatski glagoljski natpisi“, *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta*, br. 21, Staroslavenski institut, Zagreb, rujan 1971., str. 227-254, str. 228)
3. *Prilog3.* Plominski natpis (Fučić, Branko, „Najstariji hrvatski glagoljski natpisi“, *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta*, br. 21, Staroslavenski institut, Zagreb, rujan 1971., str. 227-254, str. 230)
4. *Prilog4.* Valunska ploča (Fučić, Branko, „Najstariji hrvatski glagoljski natpisi“, *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta*, br. 21, Staroslavenski institut, Zagreb, rujan 1971., str. 227-254, str. 234)
5. *Prilog5.* Krčki natpis (Fučić, Branko, „Najstariji hrvatski glagoljski natpisi“, *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta*, br. 21, Staroslavenski institut, Zagreb, rujan 1971., str. 227-254, str. 236)
6. *Prilog6.* Grafička rekonstrukcija crkvene pregrade u crkvi sv. Lucije, s Bašćanskom pločom u lijevom pluteju (Fučić, Branko, „Najstariji hrvatski glagoljski natpisi“, *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta*, br. 21, Staroslavenski institut, Zagreb, rujan 1971., str. 227-254, str. 241)
7. *Prilog7.* Rekonstrukcija ploče i ulomci Senjske ploče (Glavičić, Ante, „Dopunjeno izvješće o otkriću Senjske glagoljske ploče u povodu 900. obljetnice njezina postojanja“, *Senjski zbornik*, vol.26, br.1, Gradski muzej Senj, Senjsko muzejsko društvo, Senj, travanj 1999., str. 103)
8. *Prilog8.* Grdoselski ulomak (Fučić, Branko, „Najstariji hrvatski glagoljski natpisi“, *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta*, br. 21, Staroslavenski institut, Zagreb, rujan 1971., str. 227-254, str. 249-250)

8. Popis literature

8.1. Članci

1. Crnković, Maja, „Promišljanja o postanku glagoljice“, *Hrvatistika*, vol.6, br.6, Filozofski fakultet Osijek, Osijek, prosinac 2012., str. 47-65
2. Čunčić, Marica, *Granice geometrije i simbolike u glagoljskoj paleografiji*, Hrvatska znanstvena bibliografija, dostupno na: http://bib.irb.hr/datoteka/335643.Cuncic_Granice_geometrije_i_simbolike_u_glagoljskoj_paleografiji.pdf [8. rujna 2014.], str. 22
3. Fučić, Branko, „Najstariji hrvatski glagoljski natpisi“, *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta*, br. 21, Staroslavenski institut, Zagreb, rujan 1971., str. 227-254
4. Glavičić, Ante, „Dopunjeno izvješće o otkriću Senjske glagoljske ploče u povodu 900. obljetnice njezina postojanja“, *Senjski zbornik*, vol.26, br.1, Gradski muzej Senj, Senjsko muzejsko društvo, Senj, travanj 1999., str. 89-113
5. Lozić Knezović, Katarina; Galić Kakkonen, Gordana; „Odnos crkvenoslavenskoga jezika i govornoga jezika u hrvatskome srednjovjekovlju“, *Časopis za hrvatske studije*, vol. 6, br. 1, Filozofski fakultet u Splitu, Split, prosinac 2010., str. 211-226
6. Lukić, Milica; Blažević Krezić, Vera; „Bašćanska ploča kao književno nadahnuće i instrument lingvostilističke analize“, *Anafora – časopis za znanost o književnosti*, vol.1, br.1, Filozofski fakultet Osijek, Osijek, veljača 2014., str. 73-94
7. Šanjek, Franjo, „Uloga papinstva u afirmaciji Hrvatske u ranom srednjem vijeku (7. – 12. stoljeće)“, *Problemi sjevernog Jadrana*, br. 9, HAZU, prosinac 2009., str. 7-25
8. Vrebić, Jasmina; Kesegić, Tomislava; Brekalo, Ana; „Glagoljični grafemi kao sastavnice poruke: „Kako ljudi mislite da je on naš mir. Budite tvrdi u vjeri.““, *Hrvatistika*, vol.6, br.6, Filozofski fakultet Osijek, Osijek, prosinac 2012., str. 65-75
9. Žagar, Mateo, „Grafetičke posebnosti tekstova istočne grane hrvatskoga glagoljaštva“, *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta*, br. 56-57, Staroslavenski institut, Zagreb, ožujak 2008., str. 695-708

8.2. Knjige

1. Bratulić, Josip; Damjanović, Stjepan; *Hrvatska pisana kultura, 1. svezak: VIII-XVII. stoljeće*, Veda, Križevci, 2005.
2. Čunčić, Marica, *Oči od sunca, misal od oblaka*, Školska knjiga, Zagreb, 2003.
3. Damjanović, Stjepan, *Slovo iskona*, Matica hrvatska, Zagreb, 2004.
4. Damjanović, Stjepan, *Staroslavenski glasovi i oblici*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2000.
5. Hamm, Josip, *Gramatika starocrkvenoslavenskog jezika*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1947.
6. Hercigonja, Eduard, *Nad iskonom hrvatske knjige*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1983.
7. Hercigonja, Eduard, *Tisućljeće hrvatskoga glagoljaštva*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2009.
8. Hercigonja, Eduard, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1994.
9. Klaić, Vjekoslav, *Povijest Hrvata – knjiga prva*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1988.
10. Sambunjak, Slavomir, *Gramatofija Konstantina Filozofa Solanskoga*, Demetra, Zagreb, 1998.
11. Skupina autora, *Povijest Hrvata – Srednji vijek*, Školska knjiga, Zagreb, 2003.
12. Šišić, Ferdo, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1990.
13. Tandarić, Josip Leonard, *Hrvatsko – glagoljska liturgijska književnost*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993.
14. Žubrinić, Darko, *Hrvatska glagoljica: biti pismen-biti svoj*, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb, 1996.